A Critical Edition of *Śābarabhāṣya* ad 1.1.24–26: *Vākyādhikaraṇa*

Kei KATAOKA

Introduction

The portion edited in the present article is *Śābarabhāṣya* ad 1.1.24–26, i.e. the section traditionally designated as *Vākyādhikaraṇa* or *Tadbhūtādhikaraṇa*, in which Śabara establishes that the meaning of a sentence is understood from words through the meaning of the words. This section of the *Śābarabhāṣya* is of particular importance for the Indian philosophy of language, partly because the two famous theories of sentence-meaning (the Bhāṭṭa theory of *abhihitānvaya* and the Prābhākara theory of *anvitābhidhāna*) both originate in it.[1]

The present edition is a continuation of my previous work (Kataoka 2007), which consulted two published editions and eight manuscripts of *Śābarabhāṣya* ad 1.1.6–23. Those same manuscripts and editions are consulted in the present edition. For detailed information on published editions and manuscripts and the necessity of a new edition based on manuscripts and other relevant pieces of evidence, see Kataoka 2004 and Kataoka 2007.

---

1 Objectively, Śabara's own view can be judged as *abhihitānvaya* and not *anvitābhidhāna*.

This new edition makes a number of improvements concerning text. For instance, some readings of the *Jaiminisūtra* have been modified, as demonstrated in 1.1.24[2] and 1.1.26. All previous editions read *Jaiminisūtra* 1.1.26 as *loke sanniyamāt prayogasaṃnikarṣaḥ syāt*, which is problematic, as discussed by Yudhiṣṭhiro Mīmāṃsaka in his edition of the *Śābarabhāṣya*.[3] Based on south Indian manuscripts, referenced alongside Śālikanātha's *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭa* and Sucarita's *Kāśikā*, I suggest *loke saṃniyamāt prayogaḥ saṃnikarṣāt syāt*. This *sūtra* is best interpreted as follows: "In the case of mundane [language], the use [of

---

2　Yudhiṣṭhiro Mīmāṃsaka reports the existence of the variant reading *ca* in place of *vā* and discusses their meaning on pp. 78–79. *Ācārya-Śabarasvāmi-viracitam Jaiminīya-mīmāṃsā-bhāṣyam Ārṣamata-vimarśinyā Hindī-vyākhyayā sahitam*. Part 1. Ed. Yudhiṣṭhiro Mīmāṃsaka. Bahālgaṛh: Rāmlāl Kapūr Ṭrasṭ, 1987. The edition of the *Seśvaramīmāmsā* edited by T. Viraraghavacharya (p. 111) has the reading *ca* and not *vā*.

3　See his note on p. 86. Kevalānanda Sarasvatī also discusses the reading in his *Jaiminimīmāṃsāsūtrapāṭha*. See his note on p. 3. Viraraghavacharya (in his edition of the *Seśvaramīmāṃsā* on pp. 115–116, n. 26) correctly points out that the reading *prayoga-* should be *prayogaḥ*. (I thank Elisa Freschi for the information of the *Seśvaramīmāṃsā*.) Vedāntadeśika seems to presuppose the reading *saṃnikarṣāt syāt* and not *sannikarṣas syāt*, although the edition does not have the former reading. The edition of *Seśvaramīmāṃsā* ad 1.1.26 (116.1–4) reads as follows: *yo 'yaṃ loke sanniyamāt prayogaḥ—asadbhūtaśaśaviṣāṇādivarjanena prayogaḥ*; *saḥ* ****sannikarṣas*** *syāt*; *sannikarṣamūlatvāt. sannikṛṣyata iti vā [saṃnikarṣaḥ?] sannikṛṣṭaṃ vastu*. (The emphasis is mine.) Vedāntadeśika's gloss *sannikarṣamūlatvāt* indicates that he presupposes the reading of the sūtra as *sannikarṣāt* and not *sannikarṣas*. In his alternative interpretation Vedāntadeśika is suggesting that *sannikarṣa* is not a contact but a perceptively contacted entity (*sannikṛṣṭaṃ vastu*). He intends that a verbal use (*prayogaḥ*) takes place on the basis of a contacted entity (*sannikarṣāt* = *sannikṛṣṭāt*). Clearly, a verbal use (*prayogaḥ*) cannot be equated with a contacted entity (*sannikṛṣṭaṃ vastu*). Rather, a verbal use should be based on a contacted entity. Therefore, I suggest to emend **sannikarṣas* to *saṃnikarṣāt* in this case, too.

words] based on right composition is possible by a [perceptual] contact."

The following case demonstrates the complexities of editing the *Śābarabhāṣya*. In section 1.1.1.1, three south Indian manuscripts ($K_1K_2T_1$) unanimously include the phrase *ity anyatamasmāt*, which is supported by Sucarita's *Kāśikā*. However, one previous edition (A) reads this phrase as *ity ato vākyād anyatamāt* and another edition (M) reads it *ity ato vākyād ekasmāt*. Other similar readings, such as *ity ato vākyād anyatamasmāt* found in I_1V_1 (and suggested by Yudhiṣṭhiro Mīmāṃsaka on p. 79) and *ity ato vākyād anyasmāt* in S_1, can also be explained as originating from *ity anyatamasmāt* due to the less familiar form *anyatamasmāt*.

For the often-quoted passage of Śabara's theory of sentence-meaning in section 2.1.1.3, I adopt the following reading:

> *padāni hi svaṃ svam artham abhidhāya nivṛttavyāpārāṇi. athedānīṃ padārthā* ***avagatāḥ*** *santo vākyārtham avagamayanti.*

The problematic part is *avagatāḥ*, for which two south Indian manuscripts (K_2T_1) read *abhihitās* and one (K_1) incorrectly reads *abhitās*. Indeed, the diplomatic edition of the *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭa* supports *abhihitās* and not *avagatāḥ*. However, I adopt *avagatāḥ* as original, because *avagatāḥ* is supported by the BORI manuscript of the *Nyāyamañjarī* and the Adyar manuscript of Sucarita's *Kāśikā*. It is probably the case that *abhihitās* is a later modification of *avagatāḥ*, because theoretically speaking, *abhihitās* is more desirable than *avagatāḥ* insofar as it offers a clear evidence in favor of the Bhāṭṭa *abhihitānvaya* view of sentence-meaning. The variant readings of the south Indian manuscripts and of a transcript of the *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭa* probably reflect a later phase of the transmission, after a

systematic modification of *avagatāḥ* to *abhihitās*.

Published editions and manuscripts consulted in the present edition

The following is a list of the consulted editions and manuscripts.

A　*Śrīmajjaiminipraṇītaṃ Mīmāṃsādarśanam*. Vol. 1. Ed. Subbāśāstrī. Ānandāśramasaṃskṛtagranthāvaliḥ, No. 97. Poona: Ānandāśramamudraṇālaya, 1929.

M　*Bṛhatī of Prabhākara Miśra*. Part I. Ed. S. K. Rāmanātha Śāstrī. Madras: University of Madras, 1934.

I_1　A manuscript preserved in the British Library, London, No. SAN MS IO 1808 (2139), OIC. NEG. 5021. Paper. Devanāgarī.

K_1　A manuscript preserved in the Oriental Research Institute & Manuscripts Library, Kerala University, Trivandrum, No. 13628 (No. 932). Palm leaf. Malayalam.

K_2　A manuscript preserved in the Oriental Research Institute & Manuscripts Library, Kerala University, Trivandrum, No. 13619 (No. 3). Palm leaf. Malayalam.

S_1　A manuscript preserved in the Sarasvati Bhavan Library of Sampurnananda Sanskrit University, No. 28947. Paper. Devanāgarī.

S_2　A manuscript preserved in the Sarasvati Bhavan Library of Sampurnananda Sanskrit University, No. 29015. Paper. Devanāgarī.

T_1　A manuscript preserved in the Tanjore Maharaja Serfoji Sarasvati Mahal Library, No. 2083 (D 6757). Paper. Devanāgarī.

U_1　A manuscript preserved in the Library of the University of Pennsylvania, Poleman number 3550 (UP number 1954). Paper. Devanāgarī.

V_1　A manuscript preserved in the Bharat Kala Bhavan Library, Banaras

Hindu University, No. B 1911 (No. 2771). Paper. Devanāgarī.

Conventions and abbreviations used in this edition

See Kataoka 2007 for conventions and abbreviations. The choice of division into sections and paragraphs is mine. Numbers and Sanskrit headings in brackets, which are also mine, are given at the beginning of each section, subsection and so on, according to the structure of the text.

Acknowledgments

I am indebted to the following libraries and institutes for having given me permission to consult their manuscripts: The Bharat Kala Bhavan Library of Banaras Hindu University, Varanasi; The Oriental Research Institute & Manuscripts Library, Kerala University, Trivandrum; The Sarasvati Bhavan Library of Sampurnananda Sanskrit University, Varanasi; The British Library, London; The Library of the University of Pennsylvania, Philadelphia; The Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvati Mahal Library, Thanjavur. The complex typesetting of the present edition was made possible thanks to the EDMAC macros, developed by John Lavagnino and Dominik Wujastyk.

Bibliography and abbreviations

Primary sources

Ṛjuvimalā: see *Bṛhatī*. I occasionally consult a manuscript preserved in the British Library: I. O. No. 422 (Egg. 2168). Paper. Devanāgarī.

Kāśikā (by Sucarita Miśra): *Mīmāṃsāślokavārttikaṃ, Sucaritamiśrapraṇītayā Kāśikākhyayā Ṭīkayā sametam*. Ed. K. Sāmbaśiva Śāstrī. Part I (1926), Part II (1929). Trivandrum: University of Travancore. [Reprint: CBH

Publications, 1990.]

For the section of *vākyādhikaraṇa*, which is not yet published, I consult a transcript preserved in the Adyar Library, Chennai: No. 63357（38.G. 5, TR 66.3）. Paper. Devanāgarī.

Jaiminimīmāṃsāsūtrapāṭha: *Mīmāṃsādarśanam Jaiminimīmāṃsā-Sūtrapāṭhaḥ*. Ed. Kevalānanda Sarasvatī. Wai: Prājña Pāṭhaśāḷā Maṇḍaḷa, 1948.

Jaiminisūtravṛtti: *Jaiminisūtravṛttiḥ Subodhinīnāmikā Śrīyutarāmeśvarasūriviracitā*. Ed. Parvatiya Nityanand Sharma. Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan, 1992.

Nyāyamañjarī: *Nyāyamañjarī of Jayantabhaṭṭa with Ṭippaṇī — Nyāyasaurabha by the Editor*. Ed. K. S. Varadācārya. 2 vols. Mysore: Oriental Research Institute, 1969, 1983.

I also consult a manuscript preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Pune: No. 390/1875–6. Śāradā script. Birch bark. 432 folios. Dated 1472 CE（Śāka 1394）.

Nyāyaratnamālā: *Nyāyaratnamālā of Pārthasārathi Miśra with the Commentary Nāyakaratnam by Śrī Rāmānujācārya*. Ed. A. Subrahmanya Shastri. Varanasi: Sampurnanand Sanskrit Vishvavidyalaya, 1982.

Nyāyaratnākara: *Ślokavārttika of Śrī Kumārila Bhaṭṭa with the Commentary Nyāyaratnākara of Śrī Pārthasārathi Miśra*. Ed. Swāmī Dvārikadāsa Śāstrī. Varanasi: Tara Publications, 1978.

Prakaraṇapañcikā: *Prakaraṇa Pañcikā of Sri Śālikanātha Miśra with Nyāyasiddhi*. Ed. A. Subrahmaṇya Śāstrī. Varanasi: Banaras Hindu University, 1961.

Bṛhatī: *Bṛhatī of Prabhākara Miśra with the Ṛjuvimalāpañcikā of Śālikanātha*. Part I. Ed. S.K. Rāmanātha Śāstrī. Madras: University of Madras, 1934;

Part V. Ed. S Subrahmanya Sastri. Madras: University of Madras, 1967.

Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭa: *Bṛhatī of Prabhākara Miśra*. Part II. Ed. S. K. Rāmanātha Śāstrī. Madras: University of Madras, 1936. [This contains a critical edition of the *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭa* in the upper layer and a diplomatic transcript of a manuscript of the same in the lower layer. I quote the latter in the apparatus.]

Śābarabhāṣya: *Śrīmajjaiminipraṇītaṃ Mīmāṃsādarśanam*. Ed. Subbāśāstrī. 6 bhāgas. Poona: Ānandāśramamudraṇālaya, 1929–34. See Frauwallner 1968 for 1.1.1–5.

Ślokavārttika: See *Nyāyaratnākara*.

Seśvaramīmāṃsā: *Seswara Mimamsa and Mimamsa Paduka by Srimad Vedanta Desika*. Ed. Sri Uttamur T. Viraraghavacharya. Madras: Ubhaya Vedanta Granthamala, 1971.

Secondary literature

Frauwallner, Erich

1968 *Materialien zur ältesten Erkenntnislehre der Karmamīmāṃsā*. Wien: Hermann Bölaus Nachf.

Kataoka, Kei

2004 *Koten Indo no Saishiki Kōi-ron*: *Śābarabhāṣya & Tantravārttika ad 2.1.1–4 Genten Kōtei Yakuchū Kenkyū*. [The Theory of Ritual Action in Mīmāṃsā: Critical Edition and Annotated Japanese Translation of Śābarabhāṣya & Tantravārttika ad 2.1.1.–4.] Tokyo: Sankibo Press.

2007 "A Critical Edition of *Śābarabhāṣya* ad 1.1.6–23: *Śabdanityatvādhikarana*." *The Memoirs of the Institute of Oriental Culture*, 152, 580(29)–530(79).

Synopsis of the *Vākyādhikaraṇa*

1. pūrvapakṣaḥ
  1. 1. vākyārthanimittābhāvaḥ
    1. 1. 1. na padāt padasamudāyād vā vākyārthāvagatiḥ
      1. 1. 1. 1. nānyatamasmāt padāt
      1. 1. 1. 2. caturthaśabdābhāvaḥ
      1. 1. 1. 3. na samudāyāt
    1. 1. 2. na padārthā eva vākyārthaḥ
    1. 1. 3. na padārthād vākyārthāvagatiḥ
    1. 1. 4. na svabhāvād arthāvagamaḥ
    1. 1. 5. na padārthavedanena saṃskāraḥ
    1. 1. 6. upasaṃhāraḥ
  1. 2. na padārthajanito vākyārthaḥ
    1. 2. 1. padārthadvāreṇa vākyārthajñānam iti pakṣaḥ
    1. 2. 2. tasya parihāraḥ
      1. 2. 2. 1. śrutir vākyād balīyasī
      1. 2. 2. 2. guṇāntarapratiṣedho na śabdārthaḥ
      1. 2. 2. 3. nārthāntarakalpanā śakyā
    1. 2. 3. upasaṃhāraḥ
  1. 3. padasaṃghātāḥ puruṣakṛtāḥ
2. siddhāntaḥ
  2. 1. padārthā eva vākyārthasya nimittam
    2. 1. 1. na varṇasya śaktikalpanā
      2. 1. 1. 1. arthāpattyā śaktikalpaneti cet
      2. 1. 1. 2. anyathāpy upapadyate
      2. 1. 1. 3. padārthā nimittam

2. 1. 1. 4. viśiṣṭārthapratyayaḥ

2. 1. 1. 5. upasaṃhāraḥ

2. 1. 2. anvayavyatirekābhyām

2. 1. 2. 1. vyatirekaḥ

2. 1. 2. 2. anvayaḥ

2. 1. 3. upasaṃhāraḥ

2. 2. vākyena śrutibādhaḥ

2. 2. 1. anarthako mā bhūd iti

2. 2. 2. guṇāntarapratiṣedhaḥ śabdārthaḥ

2. 2. 3. viśeṣaśrutiḥ sāmānyaśrutiṃ bādhate

2. 3. loke padasaṃghātāḥ puruṣakṛtā na vede

2. 3. 1. vedāpauruṣeyatvam

2. 3. 1. 1. asmaraṇādibhiḥ

2. 3. 1. 2. vedavākyasaṃharaṇabījābhāvaḥ

2. 3. 2. loke pratyakṣaṃ bījam

2. 4. upasaṃhāraḥ

वाक्याधिकरणम्।

[1. पूर्वपक्षः]

उत्पत्तौ चावचनाः स्युरर्थस्यातन्निमित्तत्वात् ।१।१।२४।

[1.1. वाक्यार्थनिमित्ताभावः]

यद्यौत्पत्तिको नित्यः शब्दः संबन्धश्च, तथापि न चोदनालक्षणो धर्मः।

[1.1.1. न पदात् पदसमुदायाद्वा वाक्यार्थावगतिः]

चोदना हि वाक्यम्।

[1.1.1.1. नान्यतमस्मात् पदात्]

1.1.24 चा॰] $K_1K_2S_1T_1U_1$; **वा॰** $AMI_1S_2V_1$ **1.1.24 ॰रर्थ॰**] $AMI_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **॰रर्था॰** K_1

---

2 उत्पत्तौ चा॰] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 64.14: **उत्पत्तौ चा॰**; *Kāśikā* ad *Ślokavārttika vākya* v. 1 (Adyar ms. No. 63357, p. 1269): **उत्पत्तौ चावचनाः स्युरर्थस्यातन्निमित्तत्वात्॥ इति सूत्रम्।**
5 यद्यौत्पत्तिको] *Ṛjuvimalā* I 348.13: **यद्यौत्पत्तिको**; *Kāśikā* ad *Ślokavārttika vākya* v. 1 (Adyar ms. No. 63357, p. 1270): **इममेवार्थमस्य सूत्रस्य दर्शयितुं भाष्यम्। यद्यौत्पत्तिको नित्यश्शब्दस्संबन्धश्च तथापि न चोदनालक्षणो ऽर्थो धर्म इति।**

---

5 यद्यौत्प॰] MT_1; **यद्यप्यौत्प॰** $AI_1K_1K_2S_1S_2V_1$; **यद्यप्यौ॰** U_1 **5 नित्यः शब्दः**] AMK_1K_2; **नित्यः शब्दार्थ॰** I_1; **नित्यः शब्दो र्थः** $S_1U_1V_1$; **नित्यः शब्दो र्था** S_2; **नित्यशब्दः** T_1 **5 संबन्धश्च**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1$; **संबंध** V_1 **5 न**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; **ना** T_1

न हि “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः” इत्यन्यतमस्मात्पदात् “अग्निहोत्रात्स्वर्गो भवति” इति गम्यते। गम्यते च पदत्रय उच्चरिते।

[1.1.1.2. **चतुर्थशब्दाभावः**]

न चात्र चतुर्थः शब्दो ऽस्त्यन्यदतः पदत्रयसमुदायात्।

[1.1.1.3. **न समुदायात्**]

न चायं समुदायो ऽस्ति लोके, यतो ऽस्य व्यवहारादर्थो ऽवगम्यते।

---

1 इत्यन्यतमस्मा॰] *Ṛjuvimalā* I 373.12–13: न च ‘अग्निहोत्रम्’ ‘जुहोति’ इत्यतः एकस्मात् पदात् ‘अग्निहोत्रात् स्वर्गो भवति’ इति गम्यते, गम्यते तु पदत्रये उच्चरिते।; *Kāśikā* ad *Ślokavārttika vākya* v. 98cd (Adyar ms. No. 63357, p. 1346): अत्र भाष्यकारेण वाक्यार्थबुद्धिर्निर्मूलतां दर्शयितुं न ह्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम इत्यन्यतमस्मात्पदा(दग्निहोत्रा)त्स्वर्गो भवतीत्यवगम्यत इत्युक्त्वा गम्यते च पदत्रय उच्चरित इत्युक्तम्।

---

1 ॰त्यन्यतमस्मा॰] $K_1K_2T_1$; ॰त्यतो वाक्यादन्यतमा॰ A; ॰त्यतो वाक्यादेकस्मा॰ M; ॰त्यतो वाक्यादन्यतमस्मा॰ I_1V_1; ॰त्यतो वाक्यादन्यस्मा॰ S_1; ॰त्यत्रो वाक्योन्यतमस्मा॰ S_2; ॰त्यतो वाक्योदवन्यतमस्मा॰ U_1^{ac}; ॰त्यतो वाक्यो न्यतमस्मा॰ U_1^{pc} **2 ॰त्पदात् “अग्नि॰**] $AMI_1K_2S_1S_2T_1U_1$; ॰त्पादादग्नि॰ K_1; ॰त्पदाग्नि॰ V_1 **2 ॰ति गम्यते**] $AMI_1K_2S_1S_2U_1V_1$; ॰त्यवगम्यते K_1T_1 **2 गम्यते च**] $K_1K_2T_1$; गम्यते तु $AMS_1U_1V_1$; तु I_1(eyeskip); गम्यते गम्यते तु S_2 **2 पदत्रय उच्चरिते**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1$; पदत्रयं उच्चरितं I_1; पदत्रय तो स्य व्यवहारादर्थो उपच्चरिते V_1^{ac}; पदत्रय उपच्चरिते V_1^{pc} **4 ऽस्त्यन्यदतः**] $AMI_1K_1K_2T_1U_1V_1$; स्ति अतः S_1; स्ति अन्यदेतः S_2 **4 पदत्रयसमुदायात्**] $AI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; om. M **6 लोके**] $AMI_1S_1S_2U_1^{ac}V_1$; लोके प्रसिद्धः $K_1K_2T_1U_1^{pc}$ **6 ऽवगम्यते**] $AMI_1K_1S_1S_2U_1$; ऽवगम्येत K_2T_1; गम्यते V_1

पदानि ह्यमूनि प्रयुक्तानि। एषां नित्यो ऽर्थः। अप्रयुक्तस्तु समुदायः। तस्मात्समुदायस्यार्थः कृत्रिमो व्यामोहो वा।

[1.1.2. न पदार्था एव वाक्यार्थः]

न च पदार्था एव वाक्यार्थः। सामान्ये हि पदं वर्तते, विशेषे वाक्यम्। अन्यच्च सामान्यमन्यो विशेषः।

[1.1.3. न पदार्थाद्वाक्यार्थावगतिः]

न च पदार्थाद्वाक्यार्थावगतिः, असंबन्धात्। असति चेत् संबन्धे कस्मिंश्चित्पदार्थे ऽवगते ऽर्थान्तरमवगम्येत, एकस्मिन्नवगते सर्वम-

---

1 पदानि ह्यमूनि प्रयुक्तानि] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 64.24: **पदानि ह्यमूनि प्रयुक्तानि।**
1 एषां] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 65.14: **अत एषां**
4 न च पदार्था एव वाक्यार्थः] *Nyāyaratnākara* ad *Ślokavārttika vākya* v. 102cd–103ab: “**न च पदार्था एव वाक्यार्थः**” **इति भाष्यम्, तस्यार्थमाह**; *Ṛjuvimalā* I 374.17 (I.O. ms. No. 422 (Egg. 2168), 114v1): **न च पदार्था एव वाक्यार्थः**; but *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 65.17: **न च पदार्थ एव वाक्यार्थो**
4 पदं वर्तते] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 65.18: **पीदं वर्तते।**

---

1 °नि ह्यमूनि] $MK_1K_2S_2V_1$; **°न्यमूनि** A; **°निस्वमूनि** I_1; **°नि ह्यमुनि** $S_1 U_1$; **°निष्यन्मूनि** T_1 **1 एषां**] $MK_1K_2T_1$; **तेषां** $AI_1S_1S_2U_1V_1$ **1 नित्यो**] $AMI_1K_1K_2S_1T_1U_1V_1$; **नित्यो नित्यो** S_2 **1 अप्रयुक्तस्तु**] K_1T_1; **अप्रयुक्तश्च** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; **प्रयुक्तस्तु** K_2 **2 तस्मात्समुदाय°**] $AMI_1K_1K_2S_1T_1U_1V_1$; **तस्मात्तत्समुदाय°** S_2 **2 कृत्रिमो**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **त्रिमा** I_1 **2 व्यामोहो**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **व्यामोहे** S_1 **4 पदार्था एव**] $AMT_1U_1^{pc}$; **पदार्थ एव** $I_1K_1S_1U_1^{ac}V_1$; **पदा एव** K_2; **पदार्थर एव** S_2 **4 वर्तते**] $MI_1K_1K_2T_1$; **प्रवर्तते** $AS_1S_2U_1V_1$ **4 विशेषे**] $AMK_1S_1U_1^{ac}$; **विशेष** I_1V_1; **विशेषं** S_2; **विशेषे च** $K_2T_1U_1^{pc}$ **5 वाक्यम्**] $AMK_1K_2I_1S_1T_1U_1V_1$; **वाक्ये** S_2 **7 चेत्**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **चत्** I_1 **8 कस्मिंश्चित्प°**] $AMI_1K_1K_2S_1U_1V_1$; **कस्मिंश्चित्पा°** S_2; **कस्मिन्प°** T_1 **8 °दार्थे ऽवगते**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **°दार्थावगते** I_1 **8 °रमव°**] $AMI_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **°रमप्यव°** K_1; **°रमव्य°** S_1 **8 °गम्येत**] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **°गम्यते** I_1; **°गम्यत** S_1

वगतं स्यात्। न चैतदेवं भवति। तस्मादनिमित्तो वाक्यार्थः।

[1.1.4. **न स्वभावादर्थावगमः**]

अप्रयुक्तादपि वाक्यादसति च संबन्धे स्वभावादर्थावगम इति यदि कल्प्येत, शब्दो धर्ममात्मीयं व्युत्क्रामेत्। न चैष शब्दधर्मो यदप्रयुक्ताच्छब्दादर्थः प्रतीयते। न हि प्रथमश्रुतात्कुतश्चन शब्दात्केचिदर्थं प्रतियन्ति।

तदभिधीयते। पदधर्मोऽयम्, न वाक्यधर्मः। वाक्याद्धि प्रथ-

---

3 अप्रयुक्तादपि] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 66.19: **शङ्कते अप्रयुक्त···परिहरति शब्द इति।**

3 वाक्यादसति च] *Ṛjuvimalā* I 375.25 (I.O. ms. No. 422 (Egg. 2168), 114v12–13): **अप्रयुक्तादपि वाक्यादसति च सम्बन्धे**

5 °त्कुतश्चन] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 66.21: **कुतश्चन शब्दाद्**

---

1 भवति] $AMI_1K_2S_1T_1U_1V_1$; **संभवति** K_1; **सति भवति** S_2 **1 °दनिमित्तो**] $K_1K_2T_1$; **°दन्यो** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **3 अप्रयु°**] $MI_1K_1K_2S_1S_2T_1V_1$; **स्यादेतत्। अप्रयु°** AU_1 **3 °दपि**] $AMI_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **°दपि च** K_1 **3 °दसति च**] $K_1K_2T_1$; **°दसति** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **3 संबन्धे**] $AMK_1S_1S_2T_1U_1V_1$; **संबंध** I_1K_2 **3 °दर्थावगम**] $AMK_1K_2S_1S_2U_1V_1$; **°गम** I_1^{ac}; **°दर्थित्व°** I_1^{pc}; **°दर्थावगत** T_1 **4 कल्प्येत**] AM; **कल्पेत** $I_1S_2U_1^{ac}V_1$; **परिकल्प्येत** $K_1K_2T_1$; **परिकल्पेत** $S_1U_1^{pc}$ **4 धर्ममा°**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; **धर्मा°** T_1 **4 व्युत्क्रामेत्**] $AMK_1K_2S_1^{pc}S_2T_1U_1V_1$; **व्युत्क्रमोत** I_1; **व्युत्कुक्रामेत्** S_1^{ac} **4 चैष**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1$; **चै** S_1; **चैव** V_1 **5 °च्छब्दा°**] $K_1K_2T_1$; **°दपि शब्दा°** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **5 °र्थः प्रतीयते**] $AMI_1S_1S_2U_1^{ac}V_1$; **°र्थः प्रतीयत इति** $K_1T_1U_1^{pc}$; **°र्थो वगम्यत इति** K_2 **5 °श्चन श°**] $MK_1K_2T_1$; **°श्चिच्छ°** $AI_1S_1S_2U_1V_1$ **6 प्रतियन्ति**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; **प्रतीयंति** T_1

मश्रुतादपि प्रतियन्तो ऽर्थं दृश्यन्ते।

नैतदेवम्। यदि प्रथमश्रुतादवगच्छेयुः, अपि तर्हि सर्वे ऽवगच्छेयुः पदार्थविदो ऽन्ये च। न त्वपदार्थविदो ऽवगच्छन्ति। तस्मान्नैतदेवम्।

[1.1.5. न पदार्थवेदनेन संस्कारः]

ननु पदार्थविद्भिरवगच्छद्भिरकृतक एव वाक्यार्थसंबन्धो भविष्यति।

---

1 प्रथमश्रुता°] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 66.23: **वाक्याद्धि प्रथमश्रुताद्**
1 °दपि प्रतियन्तो ऽर्थं] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 66.23: **°विरचितादप्यर्थं प्रतियन्तो दृश्यन्ते।**
6 ननु ··· भविष्यति] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 66.26–27: **ननु पदार्थविद्भिरवगच्छद्भिरकृतक एव वाक्यार्थस्संबन्धो भविष्यति।**; but *Ṛjuvimalā* I 378.18: **ननु पदार्थविद्भिरप्यवगच्छद्भिरकृतक एव वाक्यार्थसम्बन्धोऽवगतो भवति।**

---

1 °मश्रुता°] $MK_1K_2T_1$; **°मावगता°** $AI_1S_1S_2U_1V_1$ **1 °दपि प्रतियन्तो ऽर्थं**] $AK_1K_2V_1$; **°दपि प्रतियन्तो** MI_1^{ac}; **°दपि प्रतियंतो अर्थो** I_1^{pc}; **°दपि प्रतियन्तो र्थ** S_1; **°दपि वाक्यार्थं प्रतियंतो** S_2; **°दर्थं प्रतीयंते** T_1; **°दपि प्रतीयंतो र्थं** U_1 **1 दृश्यन्ते**] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; om. I_1^{ac}; **दृश्यते** $I_1^{pc}S_1$ **2 नैतदेवम्**] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **तदेवं** I_1; **न तदेवं** S_1 **2 °श्रुताद°**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **°श्रुताच्छब्दाद°** I_1 **2 अपि तर्हि सर्वे ऽवगच्छेयुः**] $AMK_1K_2S_1S_2U_1^{pc}V_1$; **अपि तर्हि सवे चगछेयुः** I_1; om. T_1(eyeskip); **अपि तर्हि सर्वे म वगच्छेयुः** U_1^{ac} **3 च**] $AMK_2S_1S_2T_1V_1$; **चा** I_1; **ऽपि** K_1; **वा** U_1 **3 न त्वप°**] $AMI_1K_1S_1S_2U_1V_1$; **न्वप°** K_2; **नाप°** T_1 **4 °न्नैतदेवम्**] $AMK_1K_2S_1T_1U_1V_1$; **°न्नेतदेवं** I_1; **°न्नैतदेव** S_2 **6 °विद्भिर°**] K_2T_1; **°विद्भिरप्य°** $AMI_1^{pc}K_1S_1S_2U_1V_1$; **°विरप्य°** I_1^{ac} **6 °द्भिरकृतक**] $MK_2T_1U_1^{pc}$; **°द्भिरकृत** $AS_1U_1^{ac}V_1$; **°द्भिरकृतद्भि** I_1; **°द्भिरप्यकृतक** K_1; **°द्भिरकृते क्र** S_2 **6 एव**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **एक** I_1 **6 भविष्यति**] $AI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; **ऽवगतो भवति** M; **वगते भविष्यति** T_1

पदार्थवेदनेन संस्कृता अवगमिष्यन्ति। यथा तमेव पदार्थं द्वितीयादिश्रवणेन।

नेति ब्रूमः। यदि वाक्यान्त्यो वर्णः पूर्ववर्णजनितसंस्कारसहितः पदार्थेभ्यो ऽर्थान्तरं प्रत्याययति, क उपकारस्तदानीं पदार्थज्ञानादवकल्प्येत।

[1.1.6. उपसंहारः]

तस्मात्कृत्रिमो वाक्यार्थसंबन्धो व्यामोहो वा। न पदार्थद्वारेण संभ-

1 पदार्थवेदनेन] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 66.27–28: यस्मात्यपदार्थवेदनेन संस्कृता अवगमिष्यन्ति।; *Ṛjuvimalā* I 378.19: पदार्थवेदनेन संस्कृता अवगमिष्यन्ति।
3 वाक्यान्त्यो वर्णः] *Ṛjuvimalā* I 378.23 (I.O. ms. No. 422 (Egg. 2168), 115v5): यदि वाक्यान्त्यो वर्णः
4 प्रत्याययति, क ⋯ ०वकल्प्येत] *Ṛjuvimalā* I 378.19: प्रत्याययति, क उपकारस्तदानीं पदार्थज्ञानादवकल्पेत" इति।
7 वाक्यार्थसंबन्धो व्यामोहो वा] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 68.18: तस्मात् कृत्रि⋯ सम्बन्धो भविष्यतीति मानान्तरगोचरे तद्व्यामोहो वा

1 पदार्थ० ⋯ नेति] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; पदार्थानेति I_1 **1 ०वेदनेन**] $MK_1K_2T_1$; ०वेदनेन हि $AS_1S_2U_1V_1$ **1 पदार्थं**] $AMK_1K_2S_1S_2U_1V_1$; पदार्थ० T_1 **2 ०श्रवणेन**] $MK_1K_2S_1T_1$; ०श्रवणेनेति $AS_2U_1V_1$ **3 वाक्यान्त्यो वर्णः**] $MI_1^{pc}K_2T_1$; वाक्ये ऽन्त्यो वर्णः $AS_2U_1V_1$; वाक्यांत्ये वर्णः I_1^{ac}; वाक्यान्त्यवर्णः K_1; वाक्ये S_1 **3 पूर्व०**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1^{ac}V_1$; om. S_1; पूर्वपूर्व० U_1^{pc} **4 ०सहितः**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; ०साहितः S_1 **4 पदार्थेभ्यो ऽर्थान्तरं**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; पदार्थान्तरं S_1 **4 ०ययति, क**] M; ०ययति $AS_1S_2V_1$; ०ययति क वदन हि संस्कृता अवगमिष्यंति यथा तमेव पदार्थो द्वितीयं पदिश्रवणेन I_1; ०ययतीति, क $K_1K_2T_1$; ०ययति गौरिति वाऽश्व इति वा विशेषकं शुक्ल इति वा कृष्ण इति वा पदमंतिकादुपनिपतति यदा तदा वाक्यार्थो ऽवगम्यते तन्न न हि कथमिव क U_1 **4 उपकारस्तदानीं**] $MI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; उपकारस्तु तदा न A **5 ०नादवकल्प्येत**] $K_1K_2T_1$; ०नादवकल्पते AMS_2V_1; ०नादेव कल्पते I_1; ०नादवगम्य कल्पेते S_1; ०दवकल्पते U_1 **7 ०र्थसंबन्धो**] K_2T_1; ०र्थप्रत्ययो $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; ०र्थसंबन्धः प्रत्ययो K_1 **7 व्यामोहो वा**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1$; व्यामोहो S_1; वा V_1 **7 न**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; न च I_1

वति वाक्यार्थज्ञानमिति।

[1.2. न पदार्थजनितो वाक्यार्थः]

[1.2.1. पदार्थद्वारेण वाक्यार्थज्ञानमिति पक्षः]

नन्वेवं संभविष्यति। सामान्यवाचिनः पदस्य “गौः” इति वा “अश्वः” इति वा विशेषकम् “शुक्लः” इति वा “कृष्णः” इति वा पदमन्तिकादुपनिपतति यदा, तदा वाक्यार्थो ऽवगम्यते।

[1.2.2. तस्य परिहारः]

न हि।

[1.2.2.1. श्रुतिर्वाक्याद्बलीयसी]

कथमिव “गौः” इति वा “अश्वः” इति वा सामान्यवाचिनः पदात्सर्वगवीषु सर्वाश्वेषु च बुद्धिरुपसर्पन्ती श्रुतिजनिता वाक्यानुरो-

---

8 न हि] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 68.22: परिहरति न हीति।
11 बुद्धिरुपसर्पन्ती] *Kāśikā* ad *Ślokavārttika vākya* v. 347 (Adyar ms. No. 63357, pp. 1616–1617): अत्र भाष्यकारेण पूर्वपक्ष उक्तः—कथमिति (व) गौरिति। गवा (वा अ)श्व इति वा सामान्यवाचिनः पदानु(त्) सर्वागवीषु सा(र्वा)श्वेषु च बुद्धिरुपसर्पन्ती श्रुतिजनिता वाक्यानुरोधेन कुतश्चिद् विशेषादप्रवर्तत इति।

---

1 °द्वारेण संभवति] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; °द्वारणं संभति I_1 **4 नन्वेवं**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; निवेवं S_1 **4 संभविष्यति**] $MK_1K_2T_1$; भविष्यति $AI_1S_1S_2U_1V_1$ **4 “गौः” इति**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; गोरिति I_1 **5 इति वा**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1$; इति चा I_1; इति V_1 **5 विशेषकम् ··· “अश्वः” इति वा**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2T_1V_1$; om. U_1 **5 “कृष्णः” इति**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1V_1$; ष्णा इति I_1 **6 तदा**] $AMI_1K_1K_2S_1T_1V_1$; om. S_2 **6 ऽवगम्यते**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1V_1$; च गम्यते I_1 **8 न हि**] $MK_1K_2S_1T_1$; तन्न A; तंन्न न हि I_1; तिन्न। न हि त्वा विशेषकं शुक्ल इति S_2; तन्न। न हि V_1 **10 “गौः” इति वा**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1V_1$; गौरिति I_1 **11 °चिनः पदा°**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; °चिन शब्दा° T_1 **11 °श्वेषु च**] $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; °श्वेषु $K_1K_2T_1$ **11 °रुपसर्पन्ती**] $AMI_1S_1U_1V_1$; °रनुप्रसर्पन्ती K_1K_2; °रुपसर्वंती S_2; °रुत्सर्प्पंती T_1 **11 °जनिता**] $AMI_1K_1S_1U_1V_1$; °जनित° K_2T_1; °तनिता S_2 **11 वाक्या°**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; वाक्यांतरा° T_1

धेन कुतश्चिद्विशेषादपवर्तेत।

[1.2.2.2. गुणान्तरप्रतिषेधो न शब्दार्थः]

न हि “शुक्लः” इत्येवमादेर्विशेषवचनस्य कृष्णादिनिवृत्तिर्भवति शब्दार्थः।

[1.2.2.3. नार्थान्तरकल्पना शक्या]

न चानर्थको मा भूदित्यर्थान्तरकल्पना शक्या।

[1.2.3. उपसंहारः]

अतो न पदार्थजनितो वाक्यार्थः। तस्मात्कृत्रिमः।

[1.3. पदसंघाताः पुरुषकृताः]

पदसंघाताः खल्वप्येते। संघाताश्च पुरुषकृता दृश्यन्ते। यथा

---

3 न हि] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 68.25: इत्याह न हि शुक्ल इति।
10 पदसंघाताः खल्वप्येते] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 69.11: कृतिपदसङ्घाताः खल्वप्येते।

---

1 कुतश्चि॰] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **कुश्चि॰** I_1^{ac} ; **कश्चि॰** I_1^{pc} **1 ॰दपवर्तेत**] $AMS_1S_2U_1V_1$; **॰दपवर्त्तते** I_1 ; **॰दुपावर्तेत** K_1 ; **॰दुपावर्त्तते** K_2 ; **॰दुपावर्तते** T_1 **3 न हि**] $K_1K_2T_1$; **न च** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **3 “शुक्लः” इत्येवमादे॰**] $K_1K_2T_1$; **शुक्ल इत्यादे॰** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **4 शब्दार्थः**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **शब्दाः** S_1 **6 चानर्थको**] $AMI_1K_1S_1S_2U_1V_1$; **चानर्थो** K_2T_1 **6 भूदि॰**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; **भूमि॰** T_1 **6 ॰र्थान्तरकल्पना**] $MK_1K_2T_1$; **॰र्थपरिकल्पना** $AS_1S_2V_1$; **॰र्थांतरपरिकल्पना** $I_1U_1^{pc}$; **॰र्थकल्पना** U_1^{ac} **8 ॰त्कृत्रिमः**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1^{pc}V_1$; **॰त्कृत्रिमाः** U_1^{ac} **10 ॰संघाताः**] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **॰संहता** I_1 ; **॰शब्दताः** S_1 **10 खल्वप्येते**] $MK_1K_2T_1$; **खल्वेते** $AI_1S_2U_1V_1$; **खल्वते** S_1 **10 संघाताश्च**] $AMK_1K_2T_1U_1V_1$; **पदसंघाताश्च** I_1 ; **संषाताश्च** S_1 ; **पदसंघातश्च** S_2

नीलोत्पलवनेष्वद्य चरन्तश्चारुसंरवाः।
रामकौशेयसंवीताः प्रनृत्यन्तीव कादम्बाः॥ इति।
अतो वैदिका अपि पुरुषकृता इति।

[2. सिद्धान्तः]

तद्भूतानां क्रियार्थेन समाम्नायो ऽर्थस्य तन्निमित्तत्वात् ।१।१।२५।

[2.1. पदार्था एव वाक्यार्थस्य निमित्तम्]

तेष्वेव पदार्थेषु भूतानां वर्तमानानां पदानां क्रियार्थेन समाम्नायः

---

1 नीलोत्पल° ··· कादम्बाः] *Nyāyaratnamālā* (A. Subrahmanya Shastri ed.) 111.1–2: नीलोत्पलवेनष्वद्य चरन्तश्चारुसंरवाः। रामाः कौशेयसंवीताः प्रनृत्यन्तीव सारसाः॥; *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 69.13–14: यथा नीलोत्पलेति। रामः शब्द काष···नीलोत्पलवने चरन्त कादम्बाः कृष्णदुकूलाच्छ···वृत्यन्तीत्युत्प्रेक्षितुं

---

1 °ष्वद्य] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; °ष्वद्यश् T_1 **1 चरन्त°**] $AMI_1K_1K_2T_1V_1$; त्वरंत° S_1 ; चरंत्पत्स° S_2 ; वसंत° U_1 **1 °श्चारु°**] $AM^{pc}I_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; °श्वारु° M^{ac} **1 °संरवाः**] $AMK_1K_2^{ac}T_1$; °संश्र्यवाः I_1 ; °संरावाः K_2^{pc} ; °संश्रवाः $S_1S_2U_1V_1$ **2 राम°**] MT_1 ; नील° AI_1S_1 ; कामं K_1 ; काम° K_2 ; रामाः $S_2U_1V_1$ **2 °संवीताः प्रनृत्यन्तीव**] $AMK_1K_2S_2U_1^{pc}$; °संवीता प्रणात्संतीव I_1 ; °संवीताः प्रणश्यतीव S_1 ; °संवीमीताः प्रत्यंतीव T_1 ; °संवीताः प्रणश्यति U_1^{ac} ; °संवीता प्रणश्यंतीव V_1 **2 कादम्बाः॥ इति**] $K_1K_2U_1^{pc}$; कादम्बाः AMS_2V_1 ; स्मैंहिता I_1 ; वादंवा S_1 ; सारसा इति T_1 ; बकादयः U_1^{ac} **3 पुरुष°**] $AM^{pc}I_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; परुष° M^{ac} **8 वर्तमानानां**] $AMI_1K_1S_1S_2U_1V_1$; वर्तमानां K_2T_1

समुच्चारणम्। नानपेक्ष्य पदार्थान् पार्थगर्थ्येन वाक्यमर्थान्तरे प्रसिद्धम्।

[2.1.1. **न वर्णस्य शक्तिकल्पना**]

कुतः। प्रमाणाभावात्। न किंचन प्रमाणमस्ति येन प्रमिमीमहि। न ह्यनपेक्षितपदार्थस्य वाक्यान्त्यवर्णस्य पूर्ववर्णजनितसंस्कारसहितस्य शक्तिरस्ति पदार्थेभ्यो ऽर्थान्तरे वर्तितुम्।

[2.1.1.1. **अर्थापत्त्या शक्तिकल्पनेति चेत्**]

नन्वर्थापत्तिरस्ति येन पदार्थव्यतिरिक्तमवगच्छामः, न शक्तिमन्तरेणैतदवकल्पत इति।

[2.1.1.2. **अन्यथाप्युपपद्यते**]

---

4 प्रमिमीमहि] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 70.19: **प्रमिमीमहि**

---

1 ०नां क्रियार्थेन समाम्नायः स०] $MI_1K_1K_2S_1$; **०नां क्रियार्थेन स०** $AU_1^{ac}V_1$; **०नां क्रियार्थेन पदेन समाम्नायः स०** $S_2U_1^{pc}$; **०नामाम्नायसन्क्रियार्थेन स०** T_1 **1 ०रणम्**] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **०रणे** I_1 **1 ०क्ष्य पदार्था०**] $AM^{pc}K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **०क्ष्य पादार्था०** M^{ac}; **०क्षपदार्था०** I_1 **1 पार्थगर्थ्येन**] $AMK_1K_2T_1U_1V_1$; **यार्थेगर्थन** I_1; **यापरार्थगत्यर्थेन** S_1; **पार्थग-र्थ्येन** S_2 **1 वाक्यमर्थान्तरे**] $K_1K_2S_2T_1U_1$; **वाक्यमर्थान्तर०** AMI_1; **वाक्यर्थमर्थान्तरे** S_1; **वाक्यामर्थान्तरे** V_1 **4 कुतः**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1$; om. V_1 **4 किंचन**] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **किंचित्** I_1; **किचन** S_1 **4 ०मस्ति**] $AMI_1K_1K_2S_2U_1V_1$; **०मसि** S_1; **०मस्ती** T_1 **4 प्रमिमीमहि**] $I_1^{ac}K_1K_2T_1$; **प्रमिमीमहे** $AMI_1^{pc}S_1S_2U_1V_1$ **5 न ह्यनपेक्षित०**] $AMK_1K_2T_1U_1^{pc}$; **न ह्यपेक्षित०** I_1; **न ह्यनपेक्षितं** S_1; **नपेक्षित०** $S_2U_1^{ac}$; **अनपेक्षित०** V_1 **5 ०पदार्थस्य**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **पदर्थस्य** S_1 **6 वर्तितुम्**] $MK_1K_2T_1$; **वर्तितुमिति** AS_1; **वर्त्तितव्यमिति** $I_1S_2U_1V_1$ **8 ०र्थापत्तिरस्ति**] $AM^{pc}I_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **०र्थापचिरस्ति** M^{ac} **8 येन प०**] $K_1K_2T_1U_1^{pc}$; **यत्प०** $AMI_1S_1S_2U_1^{ac}V_1$ **8 ०रिक्तम०**] $K_1K_2T_1$; **०रिक्तमर्थम०** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **8 न**] K_2T_1; **न च** $AMI_1K_1S_1S_2U_1V_1$ **9 ०रेणैत०**] $K_1K_2T_1U_1$; **०रेण त०** $AMI_1S_1S_2V_1$ **9 ०दवकल्पत**] $MK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **०दवकल्प्यत** AS_1; **०देव कल्पत** I_1

तन्न, अर्थस्य तन्निमित्तत्वात्। भवेदर्थापत्तिर्यद्यसत्यामपि शक्तौ नान्यन्निमित्तमवगम्यते। अवगम्यते तु। किम्। पदार्थाः।

[2.1.1.3. पदार्था निमित्तम्]

पदानि हि स्वं स्वमर्थमभिधाय निवृत्तव्यापाराणि। अथेदानीं पदार्था अवगताः सन्तो वाक्यार्थमवगमयन्ति।

[2.1.1.4. विशिष्टार्थप्रत्ययः]

कथम्। यत्र "शुक्लः" इति वा "कृष्णः" इति वा गुणः प्रतीतो

---

2 °न्निमित्तमवगम्यते] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 71.15–16: **नान्यनिमित्तं वाक्यार्थस्यावगम्यते**

4 पदानि ··· निवृत्तव्यापाराणि] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 71.21–22: **पदानि स्वं स्वमर्थमभिधाय निवृत्तव्यापाराणि।**

4 अथेदानीं ··· °गमयन्ति] *Nyāyamañjarī* II 187.16–17 (corrected by BORI ms.): **अथेदानीमर्था अवगता वाक्यार्थमवगमयन्ति।**; *Prakaraṇapañcikā* 383.8: **अथेदानीमवगताः सन्त वाक्यार्थमवगमयन्ति।**; *Kāśikā* ad *Ślokavārttika vākya* v. 110cd–111ab (Adyar ms. No. 63357, p. 1361): **अथेदानीं पदार्था अवगताः सन्तो वाक्यार्थमवगमयन्ति।**; but *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 71.22: **अथेदानीं पदार्था अभिहितास्सन्तोपि वाक्यार्थमवगमयति।**

---

1 तन्निमित्त°] $AMI_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; तन्नित्य° K_1　**1** शक्तौ] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; शक्ता T_1　**2** नान्यन्नि°] $AMK_1K_2S_2V_1$; नान्यं नि° I_1 ; नान्यनि° $S_1T_1U_1$　**2** °मवगम्यते] K_1 ; °मवकल्प्येत A ; °मवगम्येत $MK_2T_1U_1^{pc}$; °मवकल्पेत $I_1S_1S_2U_1^{ac}V_1$　**2** अवगम्यते] $AMI_1K_1K_2S_1S_2T_1^{pc}U_1V_1$; अवगम्येत T_1^{ac}　**2** तु] $K_1K_2T_1$; तु निमित्तम् $AMI_1S_1S_2U_1V_1$　**2** पदार्थाः] $AMI_1K_1K_2S_1T_1V_1$; om. S_2 ; पदार्थः U_1　**4** स्वमर्थ°] $MK_1K_2T_1$; स्वं पदार्थ° $AI_1S_2U_1V_1$; स्वमदर्थ° S_1　**5** अवगताः] $AMI_1S_2U_1^{ac}V_1$; अभितास् K_1 ; अभिहितास् $K_2T_1U_1^{pc}$; अभिहिगताः S_1　**5** °र्थमवगमयन्ति] $K_1K_2T_1$; °र्थं गमयन्ति $AMI_1S_2U_1V_1$; °र्थं गमयेति S_1　**7** यत्र] K_1 ; यत्र हि $AMI_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$

भवति, भवति हि खल्वसावलं गुणवति प्रत्ययमाधातुम्। तेन गुणवति प्रत्ययमिच्छन्तः केवलं गुणवचनमुच्चारयिष्यन्ति, संपत्स्यत एषां यथासंकल्पितो ऽभिप्रायः, भविष्यति च विशिष्टार्थसंप्रत्ययः। विशिष्टार्थसंप्रत्ययश्च वाक्यार्थः।

[2.1.1.5. उपसंहारः]

एवमवगम्यते चेदन्यत एव वाक्यार्थः, को जातुचिददृष्टां पदसमुदायस्य शक्तिमर्थादवकल्पत इति वदिष्यति।

---

1 भवति हि] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 71.24: भवति हि खल्वसौ
2 °मुच्चारयिष्यन्ति] But *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 72.15: गुणवचनं चोच्चारयन्त
3 भविष्यति च] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 72.21: भविष्यति च विशिष्टार्थः प्रत्ययो
6 एवमवगम्यते ⋯ वदिष्यति] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 73.17–18: एवमवगम्यते चेत् एतदेव वाक्यार्थप्रत्ययः को जातुचिददृष्टं वृद्धव्यवहारे पदसमूहस्य स्फोटात्मनश्शक्तिमर्थादवकल्पत इति वदिष्यति।

---

1 प्रतीतो भवति] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; प्रतीता भवंति I_1 **1** भवति हि] K_1K_2 ; भवति $AMS_1^{pc}S_2U_1V_1$; प्रभवति I_1 ; खल्व भवति S_1^{ac} ; हि T_1 **1** खल्वसावलं] $AMK_1K_2T_1U_1$; खल्वसावयं I_1V_1 ; खल्वरावयं S_1 ; खल्वलमसावयं S_2 **1** तेन] $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; तेन यदि K_1K_2 ; येन T_1 **2** °रयिष्यन्ति] $I_1K_1K_2S_2T_1V_1$; °रयन्ति AMU_1 ; °रयिष्यतीति S_1 **2** संपत्स्यत] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; संपश्यते I_1 **3** ऽभिप्रायः] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; हि प्रायः T_1 **3** भविष्यति च] $K_1K_2T_1$; भविष्यति $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **3** °र्थसंप्रत्ययः] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; °र्थप्रत्ययः I_1 ; °र्थे प्रत्ययः S_1 **4** °संप्रत्ययश्च] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; °प्रत्ययश्च I_1 **6** एवमवगम्यते चेद°] $MI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; एवं चेदवगम्यते ऽ° A **6** °न्यत एव] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; °न्य एव T_1 **6** जातु°] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; मातु° T_1 **6** °चिददृष्टां] K_2V_1 ; °चिददृष्टा $AMS_2U_1^{ac}$; °चिददब्दां I_1 ; °चिददृष्टार्थं K_1 ; °त्विवसृष्टा S_1 ; °चित् दृष्टां T_1 ; °चिददृष्टार्थ U_1^{pc} **7** पदसमुदायस्य] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; पदजातसमुदायस्य T_1 **7** शक्तिम°] $I_1K_1K_2T_1$; शक्तिर° $AMS_1S_2U_1V_1$ **7** °दवकल्पत] K_1K_2 ; °दवगम्यत $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; °दवकल्पित T_1

[2.1.2. अन्वयव्यतिरेकाभ्याम्]

अपि चान्वयव्यतिरेकाभ्यामेतदवगम्यते।

[2.1.2.1. व्यतिरेकः]

भवति हि कदाचिदियमवस्था मानसादपचाराद्यदुच्चरितेभ्यो ऽपि पदेभ्यो न पदार्था अवधार्यन्ते। न तदानीं नियोगतो वाक्यार्थं नावग-

---

4 ०दपचारा०] *Ṛjuvimalā* I 393.16: मानसादपचारादुच्चरितेभ्यो ऽपि; *Kāśikā* ad *Ślokavārttika vākya* vv. 356–357 (Adyar ms. No. 63357, p. 1625): भवति हि कदाचिदियमवस्था मानसादपचारादुच्चरितेभ्यो न पदार्था अवधार्यन्ते। न च तावता वाक्यार्थो ऽवगम्यते।; cf. *Śābarabhāṣya* ad 1.3.33 (305.3–4): यस्तूच्चरिते ऽपि शब्दे मानसादपचारात् कदाचिदाकृतिं नोपलभेत, न जातुचिदसाविमां व्यक्तिमवगच्छेत।; *Nyāyamañjarī* II 186.15–16 (corrected by BORI ms.): यो हि मानसादपचाराच्छ्रुतेष्वपि पदेषु पदार्थान् नावगच्छति, नावगच्छत्येवासौ वाक्यार्थम्।; cf. also *Ślokavārttika vākya* v. 360: मानसेनापराधेन पदार्थान् ये न गृह्णते। ते तद्वाक्यं गृहीत्वापि नार्थं गृह्णन्ति कर्हिचित्॥
4 ०चाराद्यदुच्चरितेभ्यो ··· नावधार्यन्ते] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 73.21: यदुच्चरितेभ्योऽपि पदेभ्यो न पदार्था अन्विता अवधार्यन्ते
5 न तदानीं ··· ०भविष्यत्] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 73.21–22: न तदानियोगतो वाक्यार्थमवगच्छेयुः अपि तु कदाचिदवगच्छेयुः। यद्यस्य वाक्यार्थस्य पदार्थेभ्यः पदार्थगत्यमभविष्यत्।

---

4 भवति हि] $AMI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1$; भव हि V_1 **4 मानसा०**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2U_1V_1$; मासना० T_1 **4 ०दपचाराद्यदु०**] $MK_1K_2T_1$; ०दप्याघातात्। यदु० A; ०दुपचाराधाद्यद्यु० I_1; ०दपरादाद्यद्यु० S_1; ०दापराधाद्यदु० S_2; ०दपराधाद्यदु० U_1; ०पदराद्यदु० V_1 **4 ०च्चरितेभ्यो ऽपि**] $MK_1K_2I_1S_1S_2T_1V_1$; ०च्चरितेभ्यः A; ०च्चारितेभ्यो पि U_1 **5 पदेभ्यो न पदार्था अ०**] $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; पदेभ्यः पदार्था ना० K_1; पदेभ्यः पदार्थ न K_2; पदेभ्यु पदार्था ना० T_1 **5 ०वधार्यन्ते**] $AMI_1K_1K_2S_2U_1V_1$; ०वधार्यंते S_1; ०वथार्यंते T_1 **5 न तदानीं नियोगतो वाक्यार्थं नावगच्छेयुः**] $K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; तदानीं नियोगतो वाक्यार्थं नावगच्छेयुर् A; न तदानीं नियोगतो वाक्यार्थमवगच्छन्ति। न च नियोगतो वाक्यार्थं नावगच्छेयुः M; ने तदानीं योगतो वाक्यार्थन्नावगच्छेयुः I_1^{ac}; ने तदानीं भियोगतो वाक्यार्थन्नावगच्छेयुः I_1^{pc}; तदान्नीयोग⁻वाक्यार्थनावगच्छेयुः S_1

च्छेयुः, यद्यस्य पार्थगर्थ्यमभविष्यत्। नियोगतस्तु नावगच्छन्ति।

[2.1.2.2. **अन्वयः**]

अपि चान्तरेणापि पदोच्चारणं यः शौक्ल्यमवगच्छति, अवगच्छत्येवासौ शुक्लगुणकम्।

[2.1.3. **उपसंहारः**]

तस्मात्पदार्थप्रत्यय एव वाक्यार्थः, नास्य पदसमुदायेन सह संबन्धः।

[2.2. **वाक्येन श्रुतिबाधः**]

यत्तु श्रौतः पदार्थो न वाक्यानुरोधेन कुतश्चिद्विशेषादपवर्तितुमर्हतीति।

[2.2.1. **अनर्थको मा भूदिति**]

---

3 अपि चान्तरेणापि ⋯ द्रव्यम्] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 74.20–21: अपि चान्तरेणापि पदोच्चारणं यः प्रमाणान्तरेण शौक्ल्यमन्वितमवगच्छति अवगच्छत्येवासौ शक्लगुणकमप्यन्वयः
9 यत्तु ⋯ °ति] See section 1.2.2.1.

---

1 °स्य पार्थगर्थ्यम°] MK_1T_1; °स्यापार्थगर्थ्यम° A; °स्य परार्थ्यम° I_1V_1; °स्य पदार्थगर्थ्यम° K_2; °स्य पार्थमर्थ्यम° S_1; °स्य पदार्थावगम्यत्वभ° S_2; °स्य पारार्थ्यम° U_1^{ac}; °स्य पदार्थावगम्यत्वं न U_1^{pc} **3 शौक्ल्य°**] $AMK_2S_1S_2T_1U_1V_1$; शोन्य° I_1; शौक्य° K_1 **3 °च्छति**] $AMI_1K_2S_2T_1U_1V_1$; °च्छन्ति K_1; °वगत्य् S_1 **4 अवगच्छत्येवासौ**] $AMK_2S_1S_2U_1V_1$; अवासो I_1; अवगच्छन्त्येवासौ K_1; अवगछतेवासौ T_1 **4 °कम्**] $AI_1S_1U_1V_1$; °कं द्रव्यम् MK_1K_2; °के S_2; °कद्रव्यं T_1 **6 °प्रत्यय**] $AMI_1K_1K_2S_1U_1V_1$; °प्रत्ययनिमित्त S_2; °प्रत्यव T_1 **6 वाक्यार्थः**] $AMI_1K_1K_2S_1T_1U_1V_1$; वाक्यार्थः प्रत्ययः S_2 **6 °येन सह**] $MK_1K_2T_1U_1^{pc}$; °येन $AI_1S_1S_2U_1^{ac}V_1$ **9 यत्तु**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; त्तु S_1 **9 श्रौतः**] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; श्रौत° I_1; श्रोत्रं S_1 **9 पदार्थो**] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; om. S_1 **9 °दपवर्ति°**] $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; °दुपावर्ति° K_1K_2; °दुपवर्त्ति° T_1 **10 °र्हतीति**] $AMI_1K_1K_2S_1T_1$; °र्हति $S_2U_1V_1$

सत्यमेवमेतत्। यत्र केवलः पदार्थः प्रयोजनाभावादनर्थकः संजात इत्यवगतो भवति, तत्र वाक्यार्थोऽपि तावद्भवत्विति विशिष्टार्थतावगम्यते, न सर्वत्र।

[2.2.2. **गुणान्तरप्रतिषेधः शब्दार्थः**]

एवं सति गुणान्तरप्रतिषेधो न शब्दार्थ इत्येतदपि परिहृतं भवति।

[2.2.3. **विशेषश्रुतिः सामान्यश्रुतिं बाधते**]

अपि च प्रातिपदिकादुच्चरन्ती द्वितीयादिविभक्तिः प्रातिपदिकार्थो

---

1 यत्र ⋯ इत्यवगतो भवति] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 75.14–15: यत्र केवलपदार्थः प्रयोजनाभावात् अनर्थक इत्यवगतिर्भवति
5 गुणान्तरप्रतिषेधो] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 75.16: गुणान्तरप्रतिषेधान्न
5 गुणान्तरप्रतिषेदो न शब्दार्थ इत्ये॰] See section 1.2.2.2.
7 द्वितीयादि॰] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 75.18: द्वितीयादिश्रुतिविशेषश्रुतिरूपा विभक्तिर्बाधते।

---

1 सत्यमेवमेतत्] $MK_1K_2S_1T_1U_1V_1$; सत्यमेवैवमेतत् A; सत्यमेव तत् I_1; सत्यवमेतत् S_2 **1** यत्र] $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; यत्र तु $K_1K_2T_1$ **1** पदार्थः] $K_1K_2T_1$; पदार्थः प्रयुज्यमानः $AMI_1S_1U_1^{ac}V_1$; पदार्थः प्रयुज्यमानः पदार्थांतरे $S_2U_1^{pc}$ **1** ॰र्थकः संजात] $K_1K_2T_1$; ॰र्थकः संजायत $AMS_1S_2U_1V_1$; ॰र्थं संजायत I_1 **2** ॰वगतो] $K_1K_2T_1$; ॰वगतं $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **2** वाक्यार्थो] $AM^{pc}I_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; वाक्यार्थे M^{ac} **2** तावद्भवत्विति] $AMI_1K_1S_2U_1^{pc}V_1$; तावद्भवति S_1; तावद्भवतीति $T_1K_2U_1^{ac}$ **2** विशिष्टा॰ ⋯ भवति] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; om. S_1(eyeskip) **3** ॰र्थताव॰] $AMI_1K_2T_1U_1V_1$; ॰र्थता तावदव॰ K_1; ॰र्थता S_2 **3** न सर्वत्र] $AMI_1K_1K_2S_2U_1V_1$; सर्वत्र T_1 **5** एवं सति] $K_1K_2T_1$; एवं च सति $AI_1S_2U_1V_1$; एवं च M **5** गुणान्तरप्रतिषेधो] $AMI_1K_2S_2U_1V_1$; गुणान्तरप्रतिक्षेपो K_1; पदांतरप्रतिषेधो T_1 **5** इत्येतदपि] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1$; इत्येतच्छब्ददपि V_1 **7** प्रातिपदि॰] $AMK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; प्रतिपदि॰ I_1 **7** द्वितीयादि॰] AMK_2U_1; द्वितीयादिर् $I_1S_1V_1$; द्वितीया॰ K_1; यादिर् S_2; चितीयादि॰ T_1 **7** ॰कार्थो] $AMK_1K_2S_2T_1U_1V_1$; ॰कार्थे I_1S_1

विशेषक इत्याह। सा विशेषश्रुतिः सामान्यश्रुतिं बाधते।

[2.3. लोके पदसंघाताः पुरुषकृता न वेदे]

[2.3.1. वेदापौरुषेयत्वम्]

[2.3.1.1. अस्मरणादिभिः]

यच्चैतत् संघाताः पुरुषकृता दृश्यन्त इति, परिहृतं तदस्मरणादिभिः।

[2.3.1.2. वेदवाक्यसंहरणबीजाभावः]

अपि चैवंजातीयके ऽर्थे वाक्यानि संहर्तुं पुरुषाणां न किंचन बीजमस्ति।

[2.3.2. लोके प्रत्यक्षं बीजम्]

---

5 यच्चैतत् ··· इति] See section 1.3.

6 तदस्मरणादिभिः] *Śābarabhāṣya* ad 1.1.5a (Frauwallner ed., 44.11–12): तस्मादस्मरणादवगच्छामः "न कृत्वा संबन्धं व्यवहारार्थं केनचिद् वेदाः प्रणीताः" इति।

8 पुरुषाणां न किंचन] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 75.22: वाक्यानि संहन्तुं पुरुषाणां न किञ्चन बीजमस्तीति।

---

1 विशेषक] $AMI_1K_1K_2S_2T_1U_1V_1$; **विशेष** S_1 **1 सा**] $K_1K_2T_1$; **सा च** $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **1 विशेषश्रु॰**] $AMI_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; **विशेषकश्रु॰** K_1 **1 बाधते**] $I_1T_1U_1$; **बाधेत** $AMK_1K_2S_2V_1$; **बाधेत इति** S_1 **5 यच्चैतत्**] $M^{pc}S_1$; **यच्चैते** $AS_2U_1V_1$; **यच्चतत्** M^{ac} ; **यच्चेतत्** I_1 ; **यथैते** K_1 ; **यथो एतत्** K_2 ; **यत्वोयेतत्** T_1 **5 संघाताः**] $MK_1K_2T_1$; **पदसंघाताः** $AS_1S_2U_1V_1$; **संताः** I_1^{ac} ; **संगताः** I_1^{pc} **6 ॰रणादिभिः**] $AMI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1^{ac}V_1$; **॰रणादिभिः हेतुभिः** U_1^{pc} **8 पुरुषाणां न किंचन**] $I_1K_1S_1S_2T_1U_1V_1$; **न किंचन पुरुषाणां** AM ; **पुरुषाणान्न किञ्चिन्न** K_2

लोके संनियमात्प्रयोगः संनिकर्षात्स्यात् ।१।१।२६।

लौकिकेषु पुनरर्थेषु प्रत्यक्षेणार्थस्वभावानुपलभ्य संनियमः सम्यङ्निबन्धनः शक्यः कर्तुम्। तत्र संहन्युरेवंजातीयकानि वाक्यानि “नीलोत्पलवनेष्वद्य” इति।

1.1.26 °त्प्रयोगः] $I_1K_1K_2$; °त्प्रयोग° $AMS_1S_2T_1U_1V_1$ **1.1.26 °कर्षात्स्यात्**] T_1 ; °कर्षः स्यात् $AMS_1U_1V_1$; °कर्ष स्यात् $I_1K_1K_2S_2$

---

1 लोके ··· °त्स्यात्] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 76.13: लोके सन्नियमात् प्रयोगस्य सन्निकर्षात् स्यात्।; *Kāśikā* ad *Ślokavārttika pratijñā* v. 55 (I 24.15–19): तद्विशेषप्रदर्शनार्थं चेदं सूत्रं “लोके सन्नियमात् प्रयोगसन्निकर्षः स्यात्” इति। अत्र च सन्नियमादिति पदव्यवहितः प्रयोगशब्दो लोक इत्यस्यानन्तरं सम्बन्धनीयः। तदयमर्थः—लोके शब्दप्रयोगः सन्नियमः सम्यङ्निबन्धनात्मको युक्तः, अर्थस्य चक्षुरादिसन्निकर्षात्।; *Seśvaramīmāṃsā* 116.2: सन्निकर्षमूलत्वात्; *Jaiminisūtravṛtti* 8.8–10: लोके लौकिकशब्दे पदार्थं दृष्ट्वा पदार्थज्ञानपूर्वकं सन्नियमात् प्रयोगाद्वेदे ऽपि गुरुपरम्परया ज्ञानपूर्वकः प्रयोगस्य सन्निकर्षः उपपत्तिः स्यात्।
3 लौकिकेषु पुनर° ··· शक्यः कर्तुम्] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 76.15–16: लौकिकेषु पुनरर्थेषु वाक्यार्थेषु प्रत्यक्षादिना पदार्थस्वभावानुपलभ्यस्सन्नियमश्शक्यः सहपदानां प्रयोगश्शक्यः कर्तुम्।
4 संहन्युरे°] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 76.16: संहन्युः

---

3 °षु पुनर°] $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; °षु त्व° K_1K_2 ; °ष्व° T_1 **3 °णार्थस्वभावानु°**] $K_1K_2T_1$; °णार्थमु° $AMS_1S_2U_1V_1$; °णार्थस्वभागानुम्बकमु° I_1^{ac} ; °णार्थस्वभागानुगम्बकमु° I_1^{pc} **4 °मः सम्यङ्नि°**] $K_1K_2T_1$; °मः सन्नि° $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **4 °बन्धनः**] $K_1K_2T_1$; °बन्धनं $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **4 शक्यः कर्तुम्**] $K_1K_2T_1$; शक्यं $AMS_2U_1V_1$; शक्यते I_1 ; शक्यं म्यक् S_1 **4 तत्र संहन्युरे°**] $K_1K_2T_1$; तत्र संहर्तुमे° AMU_1V_1 ; संहर्त्तुमे° I_1 ; तत्संहर्त्तुमे° S_1 ; तत्र संहत्तुमि° S_2 **4 °जातीयकानि वाक्यानि**] $MK_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; °जातीयकानि A; स्वजातीयकानि वाक्यानि I_1 **5 °लवनेष्वद्य” इति**] $AMK_1U_1V_1$; °लेष्वाचरंतश्वारुसंरवा इतिष्वति I_1 ; °लनेष्वद्य ति K_2 ; °ळवनेष्वाति S_1 ; °लवनेष्वेति S_2 ; °लवचनष्वद्य इति T_1

[2.4. उपसंहारः]

तस्मात् “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः” इत्येतेभ्य एव पदेभ्यो ये ऽर्था अवगताः, तेभ्य एवैतदवगम्यते “अग्निहोत्रात्स्वर्गो भवति” इति। पदेभ्य एव हि पदार्थप्रत्ययः, पदार्थेभ्यो वाक्यार्थ इति।

---

4 पदेभ्य एव हि ⋯ वाक्यार्थ इति] *Mīmāṃsābhāṣyapariśiṣṭaḥ* 76.20–21: पदेभ्य एव ह्यन्वितरूपपदार्थप्रत्ययः। तदन्यथानुपपत्त्यान्वयमन्तरेणाप्रतीयमानेभ्यः पदार्थेभ्योन्वयरूपो वाक्यार्थ इति।; *Bṛhatī* ad 6.1.2 (V 46.5–6): अत एवोक्तं पदेभ्य एव हि पदार्थप्रत्ययः पदार्थेभ्यो वाक्यार्थस्य इति निमित्तनैमित्तिकभेदाश्रयम् न पुनः प्रमितौ भेदः।; but *Ṛjuvimalā* I 400.20–21: “तस्मात्पदेभ्य एव पदार्थप्रत्ययः, पदार्थेभ्यो वाक्यार्थप्रत्ययः” इति भाष्यम्।

---

2 ◦त्येतेभ्य एव प◦] $AMI_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; ◦त्येवमादिप◦ K_1 **3 एवैतद◦**] $AMK_2T_1U_1V_1$; एवेतेद◦ I_1; एवैतावद◦ K_1; ए विशिष्टार्थतावगम्यते। न सर्वत्र। एवं च सति गुणांतरप्रतिषेधो न शब्दार्थ इत्येतदपि परिहृतं भवति वैतद◦ S_1; एवैर्तेद◦ S_2 **4 ◦ति**] $AI_1K_1K_2S_1S_2T_1U_1V_1$; ◦ति। तस्मात् M **4 एव हि**] $K_1K_2T_1$; एव $AMI_1S_1S_2U_1V_1$ **4 पदार्थेभ्यो**] $AMI_1S_1S_2U_1V_1$; पदार्थेभ्य एव $K_1K_2T_1$ **4 वाक्यार्थ**] $AI_1S_1U_1^{ac}V_1$; वाक्यार्थप्रत्यय $MK_1K_2S_2T_1U_1^{pc}$